

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Kâmil Miras (Öl. 1957)'ın “Tarih-i İlm-i Fıkh” Adlı Eseri Üzerine

On Kamil Miras' Book of “History of İlm-i Fiqh”

ÖZ

Fıkıh ilminin başlangıcından günümüze kadar, fıkhın tarihi süreçlerini kayıt altına almak gibi bir yazım geleneğine fıkıh ilmi ve alt dalları arasında tesadüf olunmaz. Bilhassa XIX. asra gelindiğinde, çeşitli sebeplerle fıkıh tarihinin yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı coğrafyasında bu alanda Darü'l-Fünûn'da okuyan öğrencilere derli toplu bir biçimde fıkıh tarihini anlatmak amacıyla, Seyyid Bey, İzmirli İsmail Hakkı gibi hocalar tarafından çeşitli fıkıh tarihi kitapları yazıldığını görüyoruz. Bu fıkıh tarihi kitaplarından biri de Darü'l-Fünûn hocalarından Kâmil (Miras) Efendinin kaleme aldığı Tarih-i İlm-i Fıkh isimli eserdir. Bu kitap sadece ilk üç neslin fakihlerini ve onlara ait içtihatları konu almaktadır. Eserde Kamil Efendi, fıkıh tarihinin bütün boyutlarını, bütün serencamıyla günümüze kadar ulaştıramamıştır. Sadece Peygamber, Sahabe, Tabiun dönemleri hakkında bilgi vermiş ve kısmen de Tebe-i Tabiin nesli alimlerine ve eserlerine temas etmekle yetinmiştir. Buna rağmen kitap fıkıh ilmi tarihi açısından ilk yazılan eserlerden biri olması ve derli toplu bilgileri içermesi bakımından son derece önemli bir çalışmadır. Bu sebeple eski harflerle yayınlanmış bu eserin sadeleştirilmesinin yapılarak günümüz ilim alemine kazandırılması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Tarih İlmi, Fıkıh Tarihi, Darü'l-Fünun, Kâmil Miras, İzmirli İsmail Hakkı

ABSTRACT

From the beginning of the science of fiqh to the present day, a writing tradition such as recording the historical processes of fiqh is not a coincidence among the science of fiqh and its sub-branches. Especially in the XIX. It can be said that there is a need to write the history of fiqh due to the compulsion of the conditions in the 16th century. We see that various fiqh histories were written by teachers such as Seyyid Bey and İsmail Hakkı from İzmir in order to explain the history

Ali DUMAN

Prof. Dr.
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı,
ali.duman@inonnu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7836-9383.

Cilt/ Issue: 2/2, 243-257
Geliş Tarihi: 05.07.2022
Kabul Tarihi: 23.09.2022

Atf: Duman, Ali. “Kâmil Miras (Öl. 1957) ’ın “Tarih-i İlm-i Fıkh” Adlı Eseri Üzerine”. *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2 (Ekim 2022), 243-257

Dipnot: Ali Duman, “Kâmil Miras (Öl. 1957) ’ın “Tarih-i İlm-i Fıkh” Adlı Eseri Üzerine”, *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2(Ekim 2022), Sayfa.

of fiqh to the students studying at Darü'l-Fünûn in this field of Ottoman geography. One of them is the work named Tarih-i İlm-i Fiqh written by Kamil Miras, one of the teachers of Darü'l-Fünûn. This book only deals with the jurists of the first three generations and their ijtiyhads. In the work, Kamil Efendi could not reach the date of fiqh until today. He only gave information about the periods of the Prophet, Companions, and Tabiun, and partly contacted the scholars of the Tebe-i Tabin generation with their works. Despite this, the book is an extremely important study in terms of being one of the first works written in terms of the history of fiqh and containing tidy information. For this reason, it would be beneficial to simplify this work, which was published in old letters, and to bring it to today's scientific world.

Keywords: Islamic Law, History, Islamic Law History, Darü'l-Fünun, Kâmil Miras, İzmirli İsmail Hakkı.

EXTENDED ABSTRACT

Kamil Miras (d. 1957) is a scholar who was raised in the last periods of the Ottoman Empire. He deserves to be researched as one of the leading scholars of the Republican period.

Professors such as Seyyid Bey (d. 1925), İzmirli İsmail Hakkı (d. 1946), and Kamil Miras, who were faced with giving this lesson in Darü'l-Fünûn (University of Ottoman Empire), write some lecture notes to convey this lesson to their students. Kamil Miras also wrote a lecture note under the name of Tarih-i İlm-i Fıkh (History of Fıqh).

In this study, we aim to examine the work of Kamil Miras in the field of Fıqh History, which can be considered the first work written on Fıqh History in the world and our country, and present some of our evaluations and determinations about his book.

The book by Kamil Miras is actually a textbook prepared to be taught in the History of Fıqh lesson that was newly introduced to be taught in Darü'l-Fünûn. Although the book was published in two volumes, as a continuation of each other it has enough capacity to hold a single volume dealing with the history of fiqh. The first volume of the book has a total of 119 pages. However, the book ends on page 112 and as of page 113, seven pages of questions have been added as exam questions in the History of Fıqh lesson. The second volume of

the book is 128 pages in total. The first volume is perhaps less content that can be taught in a semester or a year. The same goes for the second volume.

What Kamil Miras calls the History of Fiqh, in fact, consists of conveying the situations related to the lives of the jurists who emerged in the first three generations of Islam, namely the Ashab (Companions), the Tabi'in (followers of companions) and the Tebe-i Tabin (followers of followers), and the ijtiha methods that emerged at that time.

From the point of view of the system of the work, it is seen that it does not have a certain system structure and there are no clear divisions. In terms of the technical conditions of the day the book was written, it can be said that topics such as headings, the numbering of its content, or following a certain order when transferring information have been completely ignored. Moreover, the fact that explanations such as the introduction of the sources of fiqh (Kitap, Sunnah, Ijma, etc.), which do not need to be included in a study of the history of fiqh, are included in the work, can be considered as elements that show that the author does not have a certain methodology while creating the content of the work.

Kamil Miras, who prepared this work as a lecture note, prepared the book as a volume containing the information he wrote in a quantity that could be taught in one semester due to the conditions of the period. Then he added a second volume to the first volume. As a matter of fact, when these two volumes are combined, the size of the book approximately 300 pages is formed. This allows us to say that the two volumes together convey only one volume of information.

In addition, this book of Kamil Miras is not a study that covers all the historical stages of fiqh from the time of the prophet Mohamad to the time he lived. It is seen that only the periods of the Companions (sahaba/ashab) and the followers (Tabi'un) before the systematization of fiqh after the prophet and the period of followers of followers (tebe-i Tabiin), when fiqh began to be systematized, are mentioned in the work.

The author gives information about the life and ijtiha of some ashab, tabiin and tebe-i tabiin scholars, and concludes the book by partially talking about some scholars and their works related to the next generations. From this point of view, it would be fair to say that the information transferred in the work is incomplete. On the other hand, the fact that the book is the first work written in its field and that it gives ideas and information to the students in a tidy manner, even though it does not have a specific systematic, we can say that the work is important and valuable work. In this context, it will be an important

contribution to the world of science to latinize the edition of the book written in old letters so that it can be used by today's students, or to simplify it in a way that will be beneficial not only for students but also for anyone interested in the history of fiqh.

GİRİŞ

Kâmil Miras (ö. 1957)¹, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş, Cumhuriyet döneminin önde gelen alimlerinden biri olarak, üzerinde araştırma yapılmayı hak eden bir ilim adamıdır. Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalığı, yazmış olduğu kitaplar ve bilhassa Buhari'nin *Tecrid-i Sarih Tercümesi*'nin² ilk üç cildi dışında kalan kısmını tamamlaması, siyasi ve ilmî kimliği Kâmil Miras'ı araştırmaya değer kılan özelliklerinden bazılarıdır. Kâmil Miras'ın yazmış olduğu eserler arasında fıkıh alanını yakından ilgilendirenlerinden biri *Tarih-i İlm-i Fıkh* isimli eseridir. Fıkıh Tarihi İlmi, fikhin alt bilimleri arasında en geç ortaya çıkanlarından biridir. Bu ilim, Hz. Peygamberin vefatından yaşadığımız çağa kadar geçen asırlar boyunca ortaya çıkan fıkıh birikiminin sonraki nesillere aktarılması, binlerce fıkıh bilgisinin ve eserlerinin tanıtılması, çeşitli mezheplerin farklı bakış açılarının anlaşılması açılarından son derece önemli bir ilim dalıdır.

Osmanlı medreselerinde Fıkıh Tarihi dersi verilmesi söz konusu olunca Seyyid Bey (ö. 1925), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Kâmil Miras gibi Darü'l-Fünûn'da bu dersi vermek sorumluluğu ile karşı karşıya kalan hocalar, bu dersi öğrencilerine aktarabilmek adına ders notu düzeyinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Kâmil Miras da *Tarih-i İlm-i Fıkh* adıyla bir ders notu yazmıştır.

Gerek Kâmil Miras'ın ve gerek diğer hocaların hazırlamış oldukları bu ders notları, Darü'l-Fünûn'da okutulmaya devam etmiştir. Daha sonra 1949 yılından itibaren İlahiyat Fakültelerinin ve sonrasında Yüksek İslam Enstitülerinin açılmasına rağmen Fıkıh Tarihi dersi müfredatta yer almamıştır. Bu sebeple de gerek Kâmil Miras hocanın ve gerek diğer hocaların yazmış olduğu Fıkıh Tarihi kitapları okutulmamıştır. Sonraki dönemlerde bu ilk eserlere oranla tarih metodolojisine uygun ve daha sistematik yeni Fıkıh Tarihi çalışmaları yazılmaya devam etmiştir.

¹ Kamil Miras'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *Kamil Miras Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012); Nesimi Yazıcı, “Miras, Kamil”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 30/145-146; Nesimi Yazıcı, “Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Afyonlu: Prof. Kamil Miras”, *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 119-126; Veli Ertan, “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mütercimi Prof. Dr. Kamil Miras (1874-1957)”, *Diyanet Dergisi* 25/2 (1989), 13-22.

² Ahmed b. Ahmed ez-Zebidi (ö. 893-1488) 'nin Tecridü's-Sarih (Hüseyin Hansu, “et-Tecridü's-Sarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/251-252.) adlı eserinin tercümesini başlatan Babanzade Ahmet Naim (İsmail Lütfi Çakan, “Babanzâde Ahmed Naim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/375-376.) olmuştur. Ancak ilk üç cildi tercümesini tamamladıktan sonra vefatı üzerine tercüme işi Kamil Miras Efendi'ye intikal etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Veli Ertan, “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mütercimi Prof. Dr. Kamil Miras”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/106-107 (1971), 122-125; Ertan, “Prof. Dr. Kamil Miras (1874-1957)”.

Biz bu çalışmamızda Kâmil Miras'ın Fıkıh Tarihi alanında yazmış olduğu, dünyada ve ülkemizde Fıkıh Tarihi konusunda yazılmış ilk eser olarak değerlendirilmesi mümkün olan bu kitabını incelemeyi ve eserle ilgili bazı değerlendirme ve tespitlerimizi sunmayı amaçlamaktayız.

1. TARİH-İ İLM-İ FIKIH ÜZERİNE

Kâmil Miras'ın, gerek Darü'l-Fünûn'da okutulmak üzere kaleme aldığı ders kitapları, gerek topluma faydalı olması için yazmış olduğu kitapları, makaleleri ve ansiklopedi maddeleri sayılamayacak kadar çoktur. Hepsinin burada ele alınması konun uzatılmasına yol açacağı için onlardan bahsetmeden, araştırmamızın konusunu teşkil eden *Tarih-i İlm-i Fıkıh* kitabı üzerinde duracağız. Kitabın dış ve teknik özellikleri ile muhtevasını ve iç özelliklerini ayrı ayrı ele alacağız.

Ancak bu konuya geçmeden önce fıkıh tarihi alanında yazılmış ilk eser olup olmadığına dair tartışmalara temas etmekte de fayda olduğu kanaatindeyiz.

Ülkemizde fıkıh tarihi konusunda yazılan akademik çalışmaların bir kısmı Fıkıh Tarihi İlmi'nin tarihini konu edinmektedir. Bu çerçevede Kemal Yıldız ve İlyas Yıldırım tarafından kaleme alınan "*Fıkıh İlmi/İslam Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi*" isimli makalede Kâmil Miras tarafından Darü'l-Fünûn Ulûm-ı Şer'iyeye şubesinde okutulmak üzere hazırlanan bu *Tarih-i İlm-i Fıkıh* isimli kitabın, ülkemizde yazılmış ilk bağımsız fıkıh tarihi olduğunu iddia etmektedir.³ Aynı iddia Sami Erdem "*Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi*" isimli makalesinde de tekrarlanmaktadır.⁴ Her iki makalede de dünyada fıkıh tarihi alanında yazılan ilk çalışmanın Hudarî Bey'in *Tarihü't-Teşri'i'l-İslami* (İslam Teşri Tarihi) kitabı olduğu kabul edilmektedir. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı (ö.1946) *Fıkıh Tarihi* isimli 1341 (1922-1923) yıllarında kaleme aldığı eserinde, kendi kitabını yazdığı döneme kadar Hudarî Bey'in *Tarihü't-Teşri'i'l-İslami* isimli kitabı dışında bir çalışma olmadığını söylemekte ve fıkıh tarihi alanında yazılmış ilk eser olarak Hudarî Bey'in eserine işaret etmektedir. Hudari Bey'in bu eserinin pek çok eksikliklere sahip olduğunu bildiren İzmirli, kendisi kitabını yazarken genel olarak Hudarî Bey'in fıkıh tarihini dayanak olarak aldığını ifade etmektedir.⁵ İzmirli'nin bu beyanı, yukarıda ismi verilen iki makaledeki iddiaları

³ Kemal Yıldız - İlyas Yıldırım, "Fıkıh İlmi / İslam Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 370.

⁴ Sami Erdem, "Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3/5 (Erişim 20 Haziran 2020), 88.

⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *Fıkıh Tarihi* (İstanbul: Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1341), 8-9.

haklı kılabilecek bir kaynak teşkil edebilecek bir niteliğe sahiptir.

Ancak 2021 yılında yapılan bir çalışmada Hüseyin Okur, dünyada fıkıh tarihi alanında yazılan ilk çalışmanın 1920 yılında yayınlanan Hudaî Bey’in çalışması olmadığı, ondan öncesinde Arap dünyasında Muhammed b. el-Hasen es-Seâlibî el-Hacvî’nin (ö. 1956) *el-Fikrû’s-Sâmî Fî Târîhi’l-Fıkhi’l-İslâmî* isimli kitabının 1917-1918 yılları arasında kısım kısım yayınlandığını ifade ettikten sonra; Kâmil Miras’ın 1914’te yayınlanan *Tarih-i İlm-i Fıkıh* isimli kitabının fıkıh tarihi alanında hem ülkemizde hem de dünyada yayınlanan ilk kitap olduğunu iddia etmektedir.⁶

İsmi geçen fıkıh tarihi alanına dair eserlerin yayın tarihleri dikkate alındığı zaman Kâmil Miras’ın eserinin fıkıh tarihi alanında en önce yayınlanan eser olduğu görülmektedir. Ancak, bir eserin yayınlanmasının başka bir şey, yazılmasının başka bir şey olduğu düşünüldüğünde, bütün eserlerin yazım süreçleri ve yazılmalarının ne kadar zaman içerisinde gerçekleştiğinin bilinmesi durumunda ilk olanın hangisi olduğuna karar verilebilir. Bunu bilme imkanı ise neredeyse hiç yoktur. Bu sebeple Okur’un yayın tarihlerini göz önüne alarak ileri sürdüğü iddianın desteklenmesi daha doğru bir tutum olacaktır.

2. TARİH-İ İLM-İ FIKHİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Dış ve Teknik Özellikleri

Kâmil Miras’ın bu kitabı, aslında Darü’l-Fünûn’da okutulmak üzere yeni konulmuş Fıkıh Tarihi Dersinde takip edilmek üzere hazırlanmış bir ders kitabıdır. Her ne kadar kitap iki cilt şeklinde yayınlanmış olsa da, birbirinin devamı niteliğinde fıkıh tarihini ele alan tek bir cilt miktarı tutabilecek bir hacme sahiptir.

Kitabın birinci cildi toplam 119 sayfadır. Ancak kitap 112. sayfada bitmekte olup, 113. sayfadan itibaren Fıkıh Tarihi Dersi için sınav sorusu niteliğinde yedi sayfa kadar soru eklenmiş bulunmaktadır. Birinci cildin iç kapağında: “*Darülfünûn Ulumu Şer’iye Şubesi: Tarih-i İlm-i Fıkıh Muharridi: Tarih-i Fıkıh Muallimi Ve Beyazıt Dersiammlarından Karahisar-ı Sahib Mebûs-ı Sabıkı Muhammed Kâmil b. Ahmet Rüşti*” yazmaktadır. Bundan sonra “*Tâbii ve Nâşiri: Hukuk Kitapçısı Eşref Hıdrî*” yazılarak, onun altında da “*Hukuk Matbaası: Dersaâdet Bâbiâli Ebûssuut Caddesi Numara 19*” adresi bulunmakta onun altında da tarih olarak “1329-1331” yazıları yer almaktadır.

⁶ Fatma Okur, “Osmanlı Medreselerinde Telif Edilen İlk Türkçe ‘FıkıhTarihi’: Kamil Miras’ın ‘Tarih-i İlm-i Fıkıh’ Adlı Eseri Ve Sistematigi”, 6. *International Istanbul Scientific Research Congress* (İstanbul, 2021), 144-145.

Kitabın ikinci cildi toplam 128 sayfadır. İkinci cildin iç kapağında kitabın başlığı “*Tarih-i İlm-i Fıkıh*” yazıldıktan sonra altında “*Medresetü’l-Mütehasısinden Takrir Edilen Dersleri Havidir*” yani “Medresetü’l-Mütehasısinde verilen dersleri içermektedir” yazısı eklenmiştir. Yazarın ismi “*Mukarrir Muhammed Kâmil*” şeklinde yazılmış onun altına da “*Medresetü’l-Mütehasısın Müderrislerinden Karahisar-ı Sahip Meb’usu*” ibaresi ile Kâmil Miras’ın sahip olduğu sıfatlar zikredilmiştir. En altta ise kitabın basıldığı yer matbaa ve tarih “İstanbul-Matbaa-i Âmire - 1331” biçiminde yazılmıştır.

Kitabın bu şekilde iki cilt halinde yayınlanmasının temel sebebi olarak öncelikle:

1. Kâmil Miras’ın Darü’l-Fünûn Fıkıh Tarihi derslerine girerken kendisinden önce hazırlanmış bir ders kitabı bulunmaması ve
2. Derslere girdiği süre içerisinde haftalık olarak hazırladığı notları bir ders kitabı halinde yayınlamak öğrencileri not tutma derdinden kurtarma amacını taşıması zikredilebilir. Nitekim bu durum birinci cildin başlarındaki açıklamalarda görülmektedir.

Birinci cilt belki bir dönemde ya da bir yılda okutulabilecek bir hacimden daha azdır. Aynı şey ikinci cilt için de geçerlidir.

2.2. İç Özellikleri

Eser’in iç özellikleri ile kastımız sadece muhtevasını aktarmak değildir, bunun yanında eserin sistematigi ve konuların işleniş tarzı üzerinde de durulacaktır.

2.2.1. Eserin Muhtevası

Kâmil Miras, *Fıkıh İlmi Tarihine Giriş* başlığı altında fıkıh tarihi ilminin, genel tarih ilminin bir alt dalı olduğunu kısaca izah ettikten sonra, fıkıh tarihinin özelliklerinin neler olabileceği konusunda bazı değerlendirmelerde bulunur. Arkasından da fıkıh kavramını tanımlayıp, Fıkıh Tarihi başlığıyla kitabına giriş yapar. Şer’î hükümlerin ortaya konuluş şekilleri, başlangıcından itibaren vahiy hakkında çeşitli bilgiler verir. Sahabilerin Rasulullah’tan bilgileri alma ve sonraki nesillere aktarma şekillerinden bahseder. Ahad haberin delil olma nitelikleri, ahad haberi aktaran ravilerin durumları, hadislerden çıkarılan şer’î hükümler, isnat zinciri ve ravi tabakalarını aktardıktan sonra; Kitap ve Sünnetin toplanıp, yazılması konusu ve onun ardından hadislerin tedvini/derlenmesi, müçtehitlerin rivayetler konusundaki farklı yaklaşımları, hadis toplamının sona ermesi gibi konulardan söz eder.⁷

⁷ Kâmil Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-1* (Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1329-1331), 2-41.

Bundan sonra şer’î kaynakları tanıtılmaya başlar. Aslî kaynaklar adı altında Kitap, Sünnet, İcma’ özetle tanıtılır, kısaca kıyasa temas edilir. Sonra fer’î kaynaklardan bahsedilir. Üç nesil (Kurun-ı Selâse) başlığıyla ilk üç nesil, yani sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn neslinin temel özellikleri aktarılır. Devamında sahâbîlerin fikhî-amelî konulardaki görüşleri ve bunlara ulaşırken izledikleri yöntemlerden özetle bahsedilir. Bu konunun alt başlığı olarak birinci kuşakta fıkıh ilmi açıklanır. Devamında sahâbîler arasında şer’î konularda meydana gelen ihtilaflara ve ihtilaf sebeplerine işaret edilerek, fakih sahâbîler ve fetvaları konusuna geçilir. Burada dokuz sahabinin hayatları ve içtihatları hakkında bilgiler verilir. Bu birinci nesille yani sahabe nesli ile birinci cilt tamamlanmış olur⁸. Birinci cildin sonuna yazar, sınavda sorulabilecek sorular yani bir örnek fıkıh tarihi imtihanı eklemiştir.⁹

İkinci cilt, İkinci Nesil (Karn-ı Sâni) fakihleri ile başlar. Yazar burada, tabiîn kavramının tanımı yaptıktan sonra, sahabe ve tabiîn arasındaki ilişkiyi açıklayarak, tabiîn alimlerinin sahâbîlerden ilmi nasıl aldıklarına ve sonraki nesillere nasıl aktardıklarına temas eder. Ayrıca tabiîn dönemi Medine’sinin önde gelenlerinden biri olan Said b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) ve Kufe fakihlerinin önderlerinden İbrahim en-Nehaî’nin (ö. 96/714-15) hayatları hakkında kısaca bilgi verir, sonrasında da diğer tabiîn fakihlerinin hayat ve içtihatlarının aktarılmasına geçer. Halife Harun er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde çeşitli bölgelerde öne çıkmış Hasan Basrî (ö. 110/728), Ata b. Ebû Rebah (ö. 114/732) gibi önemli tabiîn fakihlerinin hayatları ve içtihatları konusunda bilgi vererek, ikinci neslin çeşitli bölgelerde öne çıkan on dört alimini tanıtır.¹⁰

Bundan sonra sıra üçüncü nesle yani Tebe-i Tabiîn nesline gelir. Bu bölümde fıkıh ilminin tedvininin bu dönemde gerçekleştiğine işaret eden yazar, tedvinin aşamaları ile ilgili bilgiler verir. Bu tedvinin en önemli konusu, belki de fıkıh ilminin en önemli öğelerinden biri olarak yargı sisteminden ve yargının öneminden bahseder. Ayrıca hakimde bulunması gereken özellikleri anlatır. Sonra, adaletli yargılamadaki etkisinden dolayı, örf ve adetin öneminden bahseder. Arkasından tebe-i tabiîn dönemi fakihlerini anlatır. Burada da önce İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Mâlikî Mezhebi, İmam Mâlik ve Ebû Hanife’nin (ö. 150/767) ihtilafları hakkında bilgiler verir. Kufe’de yaşayan Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), İbni Ebû Leyla (ö. 148/765) gibi fakihlerden, İmam Ebû Yusuf (ö. 183/798), İmam Muhammed (ö. 189/805), Züfer (ö. 158/775) gibi Ebû Hanife’ye talabelik etmiş fakihlerden bahseder. İmam Şafî (ö. 204/820) ve Mâlikî mezhepleri ilişkisine

⁸ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkh-1*, 1/41-112.

⁹ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkh-1*, 1/113.

¹⁰ Kamil Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkh-2* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331), 2/4-28.

değir ve Şafî Mezhebinin ortaya çıkışı ve yayılışını anlatır. Kıyas ve istihsan konularını izah ettikten sonra İmam Şafî'nin kıyasa ve istihsana yaklaşımlarını aktarır. Sonra da İmam Şafî'nin istihsana karşı çıkması ve gerekçeleri; diğer müçtehitlerin istihsan ile ilgili tutumlarını anlatır. Hanbelîlere göre istihsan kavramından bahseder. Son olarak da fıkıh usulünün tedvini konusuna geçerek fukaha ve mütekellimûn yöntemlerine temas eder.¹¹

İlk üç neslin toplam müddeti takriben hicri III. asrın ortalarında bitmektedir. hicri III. asrın ortaları ile hicri IV. asrın başları usul yazımının başlayıp, geliştiği dönemlerdir. Doğal olarak bu dönemde kaleme alınan kitaplarda, usul ilminde önemli olan emir-nehî bahisleri gibi konulara temas edildiğini görürüz. Yine burada Şafî'nin er-Risale'sinden itibaren sonraki dönemlerde yazılmış usul kitaplarının adlarından bahsedilir. Bu arada Kerhî (ö. 340/952), onun talebesi Cessas (ö. 370/981), Ebû Zeyd ed-Debûsi'den (ö. 430/1039) ve bu dönemlerde ve yakın dönemlerde yaşamış birtakım bazı Şafî alimleri ve eserlerinden bahsedilir. En son olarak da Sermerkand Hanefiliğinin temsilcileri Serahsî (ö. 483/1090) ve Pezdevî'nin (ö. 482/1089) eserleri ve bilhassa Pezdevî'nin usulüne şerh yazan Abdülaziz el-Buharî (ö. 730/1330) ve kitabı Keşfü'l-Esrâr'dan bahsedilerek kitap tamamlanmış olur.¹²

2.2.2. Eserin Sistematiği ve İçeriğindeki Bilgilerin Değerlendirilmesi

Kâmil Miras'ın *Fıkıh Tarihi* olarak isimlendirdiği şey, aslında ilk üç neslin yani sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn neslinde ortaya çıkmış fakihlerin hayatlarıyla ilgili durumların ve o dönemde ortaya çıkan içtihad yöntemlerinin aktarılmasından ibarettir. Müçtehid imamlar ve onlardan sonra, önde gelen, mesela Hanefi Mezhebinde İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed gibi bazı alimlerin hayatları ve eserlerine işaret edilse bile,¹³ Ehl-i Sünneti oluşturduğu kabul edilen dört mezhebin kuruluş ve ortaya çıkış süreçleri, kurucu imamlarının ve mezhepleri kurmakta gayret sarf eden diğer büyük alimlerin hayatları ve mezhepleşme süreçlerinde karşılaşılan güçlük ve imkanlardan bahsedilmediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Söz gelimi Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) ismi bütün kitap boyunca sadece ahad haberin delil olması konusu¹⁴ ve Müsned'i itibariyle geçmekte,¹⁵ mezhep kurucu bir imam olarak onun hayatı, eserleri, fıkhıdaki yöntemi, öğrencileri, mezhebi vs. hakkında bilgiler verilmemektedir.

¹¹ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-2*, 2/29-94.

¹² Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-2*, 2/95-128.

¹³ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-2*, 2/85-92.

¹⁴ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-1*, 1/36-37.

¹⁵ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-1*, 1/41.

Bunun yanında her bir mezhebin kuruluşundan, bu kitabın yazarının yaşadığı döneme kadar geçirdiği aşamalar, ortaya çıkan büyük alimleri ve eserlerinin anlatılması da bir fıkıh tarihi eserinden beklenen açıklamalardır. En azından dört mezhep adına bunun yapılması beklenebilir. Aslında dört mezhep için bu yapılmış olsaydı bile yine de bu fıkıh tarihi adına bir eksiklik olarak görülürdü. Çünkü mesela Şîa mezhebinin ve Caferiye gibi çeşitli öne çıkan kollarından usul ve fûru konusunda ortaya çıkmış büyük alimleri ve eserleri de vardır. Bu alimler ve eserlerinin de tanıtılması bilimsel ve akademik bakış açısı çerçevesinde bir gereklilik olarak görülebilir. Hatta Zâhirî Mezhebi veya yaşamayan mezheplerin kurucuları ve müntesibi alimlerin hayatlarından da bilgiler verilmesi yine fıkıh tarihi eserlerinden beklenen açıklamalardır. Tarih ilminin amacının geçmişte yaşanmışlıkların sonraki nesillere aktarılması olduğu göz önüne alınırsa, içinde bulunulan zaman dilimi ile, anlatılan tarihsel süreçler arasında bağlantının kurulması da aydınlatılması gerekli bir noktalardır.

Elbette alanında ilkler arasında yer alan bir eserde çeşitli eksikliklerin bulunması, bilhassa metodoloji eksiğinin bulunması normal ve kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirilebilir.

Eserine sistematığı açısından bakıldığında, belli bir sistematik yapılandırmaya sahip olmadığı ve çok net bir bölümlendirme yapılmadığı görülmektedir. Eserin ismi *Fıkıh İlmî Tarihi* olduğu için eserden beklenen fikhin ortaya çıkış zamanından, yazarın yaşadığı döneme kadar geçen süreçlerde fıkıh ilminin bütün muhtevasını, içeriğini aktarması iken; yazar sadece ilk üç nesli (Sahabe-Tabiîn-Tebe-i Tabiîn) aktarmakla yetinmiştir. Bu çerçevede eserin isminin *Fıkıh İlmî Tarihi* değil de, *İlk Üç Nesil Fıkıh İlmî Teşekkül Tarihi* şeklinde olması daha doğru olacaktır. Bir esere *Fıkıh İlmî Tarihi* ismi verilmişse bu, ilk üç nesilden sonraki nesillerin aşamalarının da mesela eserin farklı ciltlerinde aktararak yazarın yaşadığı 1900’lü yıllara kadar tarihsel süreçlerinin tamamlanması gerekir.

Eserin sistematığı açısından temas edilmesi gereken bir diğer nokta da; yazarın kitabının başlarında icma, kıyas gibi şer’î kaynaklardan bahsettikten sonra *Fer’i Kaynaklar* başlığı altında sadece istihsan, istishab gibi delilleri ikinci cildin sonunda ele almasıdır.¹⁶ Bu da eserde belli bir düzenin takip edilmediğini yansıtan hususlar olarak zikredilebilir.

Eserin kaleme alındığı günün teknik şartları açısından bakıldığında başklandırma, içeriğinin numaralandırılması ya da bilgilerin aktarılırken belli bir düzenin takip edilmesi gibi hususların tamamen göz ardı edildiği söylenebilir. Üstelik bir fıkıh tarihi çalışmasında bulunmasına hiç de gerek olmayan, söz gelimi fikhin

¹⁶ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-2*, 2/110-117.

kaynaklarının (Kitap, Sünnet, İcma vs.) tanıtımı gibi açıklamaların da eserde yer alması, aslında yazarın, eserin içeriğini oluştururken ibtidai bir metodolojiye sahip olduğunu gösteren unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, mesela fakih sahâbiler aktarılırken 9 sahâbenin hayatı ve içtihatları hakkında bilgi verilmiş olması¹⁷ ve sözgelimi onların dışında olan fakih sahâbilerin sadece isimlerinin zikredilmesi ve hayatları hakkında bilgiler verilmemesi de bir eksiklik olarak görülebilir. Yani yazar eserinde çok fetva veren sahâbîleri, orta derecede fetva veren sahâbîleri ve az fetva veren sahâbîleri sınıflandırmış ve bunların isimlerini zikretmiş, fakat ismini zikrettiği ve fetva vermelerinden dolayı fakih olarak değerlendirdiği bu sahâbîlerin hayatları ve içtihatları konusunda bilgi vermeyi terk etmiştir. Bu kitabın içeriğini ve amacına uygun olmayan bir durumdur.

Aynı şeyleri ikinci nesil olan Tabiîn dönemi için de ifade etmek mümkündür. Tabiîn döneminde, sözgelimi şehir fakihlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Medine fakihleri, Mekke fakihleri, Basra fakihleri, Şam fakihleri, Mısır fakihleri gibi fakihlerin hayatları ve içtihatlarının aktarılması, fıkıh tarihi ismini taşıyan bir eser açısından beklenen verilerdir. Ancak yazar sadece derinlemesine çabaya girmeksizin, bilinen veya ismi meşhur olan tabiîn fakihlerinin hayatları hakkında bilgi vermekle konuyu geçiştirmiştir.¹⁸ Tabiîn fakihlerini hak ettiği biçimde geniş bir biçimde ele alınmaktan sarfinazar eylemiştir. Bu noktada bilhassa tabiîn döneminde şehir fakihlerinin varlığından hareketle şehirlere ait fikhî birikim, fıkıhın gelişimi, fıkıhın nesiller arasında aktarım yöntemleri vs. konuları da anlatılabilir.

Tebe-i tabiîn nesline gelindiğinde durum biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Şöyle ki yazar Ebû Hanife'yi tabiîn fakihleri arasında tanıtırken, tebe-i tabiîn nesli arasında İmam Mâlik'i, Ebû Hanife'nin önde gelen talebelerini, İmam Şâfiî'yi zikretmekte ve tebe-i tabiînden sonra gelişen fıkıh mezhepleri ve alimlere kısmen temas ederek geçmektedir. Ancak tebe-i tâbiîn alimlerinden sözgelimi İmam Şâfiî'den bahsedilirken onun önde gelen talebeleri Müzenî (ö. 264/878), Za'ferânî (ö. 260/874), Rebi b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884) gibi şahısların isimlerine temas bile edilmemektedir. Aynı durum İmam Mâlik'in talebeleri hakkında da geçerlidir. Bu da yazarın, belki mensubu bulunduğu Hanefi Mezhebi konusundaki bilgisinin daha fazla olması ya da notlarını hazırlarken o dönemdeki alimleri araştırarak fazla vakte sahip olmamasıyla açıklanabilir. Ancak yine de Fıkıh

¹⁷ Eserde Fakih Sahâbiler olarak Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit, Aişe bt. Ebu Bekir zikredilmekte ve hayatları hakkında bilgi verilmektedir. bkz. Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-1*, 1/63-117.

¹⁸ Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-2*, 2/4-28.

Tarihi ismi verilen bir çalışmada öyle büyük alimlerin hayatlarını aktarılması gerekir. Eserin ilk yazıldığı dönemlerde buna imkan bulunamamış olsa bile sonraki dönemlerde ek ciltlerde bu bilgilerin verilebileceği varsayılabilir.

Eserin muhteva ve sistematığıne ilişkin konular işlenirken, eserde takip edilen metot da ele alınmalıdır. Burada yazar belki hiçbir fakihin, hiçbir usulcünün derinlemesine içerisine girmediği kadar hadis konularına girmekte, kimi yerlerde hadis ilmine ait istilahları açıklamakta,¹⁹ kimi yerlerde bilhassa mezhepler sonrasında ortaya çıkan hadis imamları ve eserlerini olduğundan veya hak ettiğinden fazla işlemektedir. Hadisleri aktarım biçiminde de rivayet zincirine fazlasıyla önem verdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Aslına bakılırsa ne bir fakih, ne bir usulcü, herhangi bir hadisle ihticâc ederken, yazarın ifade ettiği şekilde olduğu gibi hadis istilahları içerisine derinlemesine dalmaz. Yazar burada kanaatimizce almış olduğu hadis ilmi eğitiminden kaynaklanan bir sebeple bazı konularda gereğinden fazla hadis istilah ve kavramlarına dalmaktadır.

SONUÇ

Fıkıh ilmi tarihi, XIX. yy'ın sonlarında XX. yy'ın başlarında ortaya çıkmış ve gelişmiş bir ilimdir. Her ne kadar Hz. Peygamber döneminden XX. yy'a gelinceye kadar geçen süreçte yaşamış fakihlerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tabakât türü çalışmalar olsa bile; Hz. Peygamber döneminden XX. yy'a kadar geçen süreçte ortaya çıkan fıkıh mezhepleri, onların kurucu ve geliştirici alimleri, onların eserleri ile ilgili olarak yaklaşık on üç asırlık İslam dünyasında ortaya çıkan sorunlar ve çözümlerini gerçek anlamda derli toplu bir biçimde aktaran çalışmalar XX. yy'a gelinceye kadar yapılmamıştır.

Bu alanda ilk olarak 1914 yılında Darü'l-Fünûn müderrislerinden Kâmil (Miras) Efendi tarafından fakültede ders olarak okutulmak üzere yazılmış *Tarih-i İlm-i Fıkıh* adlı eseri görüyoruz. Her ne kadar farklı kaynaklarda bu alanda yazılan ilk eser olarak farklı kitap ve isimler zikredilse de, tarihsel bakımdan incelendiğinde Kâmil Miras'ın eserinin fıkıh ilmi tarihi alanında yazılmış ilk eser olduğunu söylemek yanlış değildir.

Bu eserini ders notu niteliğinde hazırlayan Kâmil Miras, yaşadığı dönemin şartları gereği bir sömestirde okutulabilecek bir içerikte yazdığı bilgileri içeren kitabı bir cilt olarak hazırlamış ve daha sonra ona ikinci bir cilt daha eklemiştir. Aslına bakılırsa bu iki cilt birleştirildiğinde yaklaşık olarak ortalama 300 sayfaya yakın bir kitap hacmi meydana gelmektedir. Bu da iki cildin birlikte ancak tek bir ciltlik bilgi aktardığını söylememize imkan vermektedir.

¹⁹ Mesela bkz. Miras, *Tarih-i İlm-i Fıkıh-1*, 1/24, 29-32.

Ayrıca Kâmil Miras'ın bu eseri Hz. peygamber döneminden, kendisinin yaşadığı döneme kadar ki fikh tarihi aşamalarının hepsini alan ele alan bir çalışma değildir. Sadece Hz. Peygamber sonrasında fikhin teşekkül ve gelişimini tamamlamasından önceki sahabe ve tabiîn dönemleri ile fikhin teşekküle başladığı tebe-i tabiîn döneminin eserde konu edildiği görülür. Yazar, bazı sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemi alimlerinin hayat ve içtihatları hakkında bilgiler vermekte ve kısmen de sonraki nesiller ile ilgili bazı alimler ve eserlerinden bahsederek kitabı bitirmektedir. Bu açıdan bakıldığında eserde aktarılan bilgilerin günümüze ulaşılan bilgiler açısından eksik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Buna karşın eserin alanında yazılmış ilk eser olması, her ne kadar gelişmiş bir sistematiği olmasa bile, derli toplu olarak öğrencilere fikir ve bilgi verici nitelikte olması eserin önemli ve değerli bir çalışma olduğunu söylememize imkan verir.

Sonuç itibariyle söylemek gerekir ki bu çalışma yazıldığı dönemin şartları çerçevesinde şekil şartları ve muhteva açısından fikh tarihi alanında yazılmış ilk çalışma olmasından dolayı çok önemli ve verimli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bizim neler yapılabileceğine dair eleştirilerimiz bir anakronizm riski taşımakla birlikte, bir eleştiri olmaktan ziyade günümüzde yazılabilecek çağdaş bir fikh tarihi çalışmasında nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda öneriler olarak değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede eserin eski harflerle yazılı olan baskısının günümüz öğrencilerinin de istifadesine sunulacak biçimde günümüzde ülkemizde kullanılan alfabeyle aktarılması (latinize) ya da sadece öğrenci olanlar için değil, fikh tarihine meraklı olan herkes için faydalı olacak nitelikte sadeleştirilmesinin yapılması ilim alemi açısından önemli bir katkı olacaktır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Çakan, İsmail Lütfi. “Babanzâde Ahmed Naim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Erdem, Sami. “Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3/5. Erişim 20 Haziran 2020. <https://www.talid.org/tr/Dergi/Makale/5/110>

Ertan, Veli. “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mütercimi Prof. Dr. Kamil Miras”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/106-107 (1971), 122-125.

Ertan, Veli. “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mütercimi Prof. Dr. Kamil Miras (1874-1957)”. *Diyanet Dergisi* 25/2 (1989), 13-22.

Hansu, Hüseyin. “et-Tecrîd’u’s-Sarîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/251-252. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Fıkıh Tarihi*. İstanbul: Darü’l-Fünun İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1341.

Miras, Kamil. *Tarih-i İlm-i Fıkh-1*. Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1329.

Miras, Kamil. *Tarih-i İlm-i Fıkh-2*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

Okur, Fatma. “Osmanlı Medreselerinde Telif Edilen İlk Türkçe ‘Fıkıh Tarihi’: Kamil Miras’ın ‘Tarih-i İlmi Fıkıh’ Adlı Eseri Ve Sistematiği”. *6. International Istanbul Scientific Research Congress*. İstanbul, 2021.

Yazıcı, Nesimi. *Kamil Miras Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2012.

Yazıcı, Nesimi. “Miras, Kamil”. *DİA*. 30/145-146. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.

Yazıcı, Nesimi. “Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Afyonlu: Prof. Kamil Miras”. *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 119-126.

Yıldız, Kemal - Yıldırım, İlyas. “Fıkıh İlmi / İslam Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 365-396.